

Олійник Л. В.

Хмельницький національний університет

Приймак І. В.

Хмельницький національний університет

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТІ «ПІД ХРЕСТОМ» ГРИГОРІЯ ХРАПАЧА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ГОЛОДОМОР

У статті розглянуто одну з найтрагічніших сторінок історії України – тему Голодомору 1932–1933 років на прикладі повісті Г. Храпача «Під хрестом». Зазначено, що цей твір є одним із найглибших і найемоційніших художніх творів про Голодомор. Зазначено, що автор, спираючись на власні спогади та реальні події, відтворює трагедію українського селянства через призму дитячого сприйняття. Головний герой – дев'ятирічний Назарко – разом із молодшою сестричкою Олечкою опиняється у жорстоких обставинах голоду та репресій, які прирікають їхню родину на неминучу загибель.

Твір відзначається особливою жанровою своєрідністю, поєднуючи риси історичної повісті, психологічної драми та реквієму. Завдяки майстерному поєднанню художньої документальності й символізму, Г. Храпач створює не лише хроніку страшної епохи, а й глибокий філософський роздум про людську стійкість, біль втрати та духовне спустошення. Важливим елементом повісті є історична достовірність. Автор передає не лише побутові реалії 1930-х років, а й соціально-політичну ситуацію, що призвела до Голодомору. Описані сцени розкуркулення, насильницької колективізації, жорстокого ставлення до селянських сімей відтворюють одну з найтемніших сторінок української історії.

Образ хреста у творі виступає не лише релігійним символом страждання і смерті, а й національним кодом пам'яті про знищений геноцидом народ.

Повість побудована у вигляді низки коротких, але змістовно насичених розділів, кожен з яких відображає певний етап трагедії. Особливістю стилю є висока емоційна напруга, мовна експресія та використання дитячого світобачення для посилення трагічного ефекту.

Автор використовує глибоку психологізацію образів, особливо через сприйняття світу головним героєм Назарком. Його думки, емоції, страх і безпорадність передають усю жахливу правду голоду, що допомагає автору глибше розкрити трагізм ситуації.

Твір став важливим внеском у художню рефлексію над темою Голодомору та продовжує залишатися актуальним у сучасному українському літературознавстві.

Ключові слова: жанр, повість-реквієм, тематика, проблематика, композиція, образ, голодомор, принцип правдивості зображуваного.

Постановка проблеми. Кожна епоха, кожне століття має свої соціальні потрясіння та творить своїх героїв. Безліччю таких потрясінь для української нації сповнене ХХ століття, а сьогоднішні реалії буття нам знову нагадали про «старого» ворога України, що змінило хід історії. Проте не варто забувати про ті події, що були понад 90 років тому – Голодомор. Ця тема є до сьогодні актуальною в українському літературознавстві, оскільки чимало письменників до неї долучилися, серед яких В. Барка, О. Веретенченко, Є. Гуцал, В. Горбатьок, А. Дімаров, Ю. Збанацький, І. Качуровський, Юрій Клен, А. Любченко, М. Магера, Є. Маланюк, Т. Осьмачка, У. Самчук, М. Ситник, Яр Славутич,

В. Сосюра, М. Стельмах, В. Чапленко та інші. Тему Голодомору порушено в повісті «Під хрестом» Григорія Храпача – подільського поета та прозаїка, члена Спілки письменників України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема голодомору в українській літературознавчій науці посідає важливе місце. Літературознавчі розвідки щодо розгляду цієї теми знаходимо в доробку В. Аврахова, О. Астаф'єва [1], М. Кудрявцева, З. Куньч [2], О. Логвиненко [3], Я. Славутича, Н. Степула [4], Н. Тимошук [6], Т. Трофименко та інших науковці. У них знаходимо матеріали як про тему загалом, так про її прояви у окремо взятого українського автора. Знаковим у цьому контексті

є дослідження О. Астаф'єва. Науковець зазначає, що «Голодомор 1932–33 рр. письменники осмислюють як геноцид проти українського народу, національну катастрофу, її переконливо описують та інтерпретують Улас Самчук, Юрій Клен, Василь Барка, Тодось Осьмачка, Ігор Качуровський, Василь Чапленко, Ольга Мак, Яр Славутич та інші» [1]. Дослідник підкреслює, що завдяки художньому слову розкриваються основні причини голодомору: «1) трагічні наслідки панування тоталітарного радянського режиму, 2) патологічне бажання Сталіна запровадити систему необмеженої особистої влади, 3) масові репресії, тюрми, спецпоселення, 4) свавілля партійно-радянської номенклатури та командно-військового складу, 5) повстанський рух та опір проти насильницької колективізації, 6) загострення криміногенної обстановки, 7) нереальні плани хлібозаготівель, 8) партійна чистка та інші» [1].

Оцінку творчого доробку Г. Храпача знаходимо у П. Воронька, О. Кухара-Онишка, М. Скорського, В. Сосюри, М. Федунця, проте ґрунтовного, багатаспектного аналізу повісті «Під хрестом» на сьогодні немає.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати повість-реквієм Григорія Храпача «Під хрестом» на жанрово-композиційному, проблемно-тематичному та образному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Творчість подільського письменника Г. Храпача як жанрово, так і тематично досить різноманітна. Особливе місце у доробку автора займає повість-реквієм «Під хрестом», написана 1993 року. Вона засвідчує його літературну майстерність, вражаючи глибоким психологізмом та соціокультурною насиченістю. Твір позитивно було оцінено колегами-письменниками та літературознавцями. Зокрема, критик О. Логвиненко зазначає, що «Повість “Під хрестом” не просто хвилююча-моторошна, її нелегко читати. Та вона є ще одним грізним свідченням неймовірно тяжкого злочину XX століття – геноциду, спрямованого проти цілого народу, який враз осиротів на понад сім мільйонів людських долів» [5].

П. Перебийніс у листі до автора ділиться своїми враженнями від знайомства з твором: «Повість Вашу прочитав невідкладно. Та що там прочитав – пережив зболеним серцем. Серед усього, що написано на цю тему, Ваше слово вразило мене найглибше» [5]. Також він говорить і про жанрову природу тексту, зазначаючи: «Я від природи меломан. Маю фактично всі найвищі реквієми світової культури. Тож можу підтвердити: Ваш твір – справжній реквієм, освячений піднебесною

музикою слова. І дуже прикро, що досі ця бендетжно-висока музика не одержала всенародного звучання. Це треба негайно виправляти» [5].

Онука Г. Храпача Інна згадує, що після виходу повісті, «... Були в пресі відгуки. Вона відзначена обласною премією імені Тараса Шевченка. Минувшого року здійснено повторне (друге) видання (наклад – 1 000 примірників). Там долучено інтерв'ю та імена померлих з голоду. Досі надходять до автора відгуки» [5].

Важливість розроблення цієї теми в художньому тексті на початку 90-х рр. підтверджується обставинами написання повісті, про що розповідає І. Храпак у спогадах. Вона зазначає, що письменнику від видавництва дитячої літератури «Веселка» надійшла пропозиція створити книгу про голод, яку він не підтримав, оскільки не хотів знову переживати власні емоції з дитинства. Проте згодом Г. Храпач у газеті «Сільські вісті» прочитав історію полтавчанина про те, як він, дев'ятирічний хлопчик, в ті роки у своєму садку похоронив трирічну сестру. Ця стаття настільки вразила автора, що вже за три дні чорновий варіант повісті був готовий, а ще за тиждень – і остаточний варіант. Історія виходу в світ тексту також не проста, оскільки у видавництві «Веселка» уже був інший текст, і воно запропонувало автору надрукувати російською мовою повість «Під хрестом», але письменник не погодився» [5].

Сюжет повісті ґрунтується на реальних подіях, які відбувалися і сім'ї Якова Храпача – батька автора, а головний герой твору – Назарко, є художнім втіленням самого Григорія Храпача: «Його незмірна любов до сестрички, турботи про неї зворушують. Сам він – одне терпіння. А були ж інші часи: їздив у поле з татом і мамою жати, було джерело і одуд, і собака Бровко. І розпродування майна, і висилка, і немало чого іншого. Все це пережив автор. І було таке, що мама узяли діток (Ольгу, Вірусю і Гриця), прибрали їх і вітали тата. Батько були майстер на всі руки – змайстрували воза. А ще були Антоша – реальний прототип, баба Авралиха – сільрадівська активістка. Бровка активісти поранили з мисливської рушниць. Григорій це бачив. У повісті нема найменшого епізоду, вигаданого і не пережитого автором» [5].

Що стосується жанрової природи твору, то Г. Храпач визначив її як повість-реквієм. Повість – оскільки це форма художнього слова, що дозволяє письменникові розгорнути події та розвивати персонажів у більш детальний та об'ємний спосіб порівняно з оповіданням чи новелою. А реквієм тому, що це ніби реальна від-

права над померлими у ці роки українцями загальною на над родину малого Назарчика зокрема, це – багатоголосий циклічний твір скорботно-патетичного характеру.

Крім того, однією з визначальних особливостей твору «Під хрестом» є жанровий синтез. Г. Храпач вдало поєднав елементи історичної повісті та психологічної драми. Під час читання твору читач переживає не лише історичні факти, але і внутрішні переживання персонажів, що робить повість більш насиченою та багатогранною.

Автор вдало вписав свою повість у літературну традицію української літератури, дещо наслідуючи особливості стилю М. Коцюбинського та О. Гончара, що простежується у вмілому використанні мовних образів, глибокому героїзмі та ліризмі, відтворенні духу того часу.

Розпочинається розповідь вдома епіграфами:

перший належить М. Федунцю, українському, подільському поету, і є своєрідним елементом літературно-критичної оцінки твору, характеристикою його сюжету: *«То – хвилююча оповідь про рід наш красний, про страшний його випробування, про безсмертя його Долі світлої»;*

другий – це слова самого автора *«Стою на колінах перед пам'яттю убієнних»*, що засвідчує глибокий смуток і біль Г. Храпача щодо історичної правди в тексті» [7].

Г. Храпач чітко структурує текст, поділивши його на невеличкі структурно-композиційні одиниці. Своєрідним прологом повісті є короткий діалог без номінації між 9-річним Назарком та 3-річною Олею про значення церковних дзвонів та про те – куди «Лю-дей... хо-ховають?» [7].

Наступні частини вже мають назви: «КУДИ ВИ? МА-А!..», «ТИ, ЯМО, ОЙ, ГЛИБОКА», «ВЕЧЕРЯЛИ», «ДЖЕРЕЛО», «НА ЖЕБРИ», «ВІЗЬМИ МЕНЕ, БРАТИКУ, НА РУЧКИ», «ХАЙ СВІТЯТЬСЯ ЗОРІ», «ПРОЩАЙ, ОЛЕ!», – кожна з яких чітко і лаконічно передає зміст. Закінчується повість традиційним для релігійної служби словом «Амінь» [7].

Кожна частина за своїм змістом та особливостями організації сюжету може бути самостійним оповіданням і функціонувати як повноцінний цілісний, довершений твір.

Для авторського стилю характерним є поєднання в одному і тому ж фрагменті твору і гомодієгетичного, і гетеродієгетичного наратора, тому одночасно текст сприймається крізь призму бачення ситуації з позиції спостерігача або автора, а також з позиції головних героїв-дітей.

Ще однією важливою рисою є мовна експресія. Автор вдосконалено використовує українську мову

для створення атмосфери та виразного відтворення епохи. Варто зазначити, що Г. Храпач дуже ретельно підібрав мовні конструкції, враховуючи особливості місцевого говору, а також мовленнєво-артикуляційні можливості дитячих образів Олечки та Назарка. Крім того, відзначається використання символіки, зокрема образу хреста, який несе значення як релігійного, так і національного символу..

Ще однією особливістю повісті є стрімкий розвиток подій, якого автор досяг завдяки ретроспективному прийому, спогадам, і великий драматизм, який відчувається як в описових частинах, так і в діалогах.

Трагічний контекст Голодомору особливо виразно змальовано через дитячий погляд. Події стають ще жахливішими, оскільки свідомість дітей не готова до таких життєвих випробувань.

Один з ключових моментів трагізму дитячих образів у повісті «Під хрестом» – це беззахисність. Діти, які є символами надії, стають жертвами системи, що позбавляє їх можливості на щасливе майбутнє. Доля дитячих героїв відображає загальну трагедію українського народу під час Голодомору.

Вже з перших рядків повісті перед нами постає жахлива картина присутності смерті та голоду: двоє дітей (9-річний Назарко та 3-річна Олечка) обговорюють дорослі теми, які не повинні хвилювати малечу:

– Ба-ам-м-м!.. Ба-ам-м-м!.. Ба-ам-м-м!..

– Цуєс, Назалку? – підносить пальчик вище брівки своїх Олечка.

– Та чую, – нехотя озивається братик. – Людей ховають та й дзвонять.

– Лю-дей... хо-ховають? Куди-и?

– Хто старший, знає. Скидають у ями. Але тобі нащо це? Ось мама прийдуть, їсти принесуть.

– І нас поскидають... у яму? [7].

Через дитячі образи Г. Храпач створює справжню симфонію страждань, яка збуджує емоційний світ читача. Його слова вирізняються відчуттям глибокої емпатії та болю за кожним персонажем. Трагізм дитячих образів у повісті «Під хрестом» не лише відтворює реальність Голодомору, але й звертається до глибоких емоцій та моральних роздумів. Персонажі виступають як невинні свідки трагедії, допомагаючи читачеві зрозуміти глибокий біль та безправ'я. Наприклад: спогади Назарка про те, як серед ночі батьки розмовляли про беззаконне вивезення людей, і цієї ж ночі батька забрали, точнісінько так само:

«Хряснув постріл. Кілька пар ніг загупало отак, як оце під вікнами. Але стрімкіше: ніби

хтось від когось утівав, а хтось когось наздоганяв. І-і... трах! о-о-о! – злетіли з круків двері, сінешні й хатні.

Мама не встигла взяти з колиски Олечку – в одвірках уже чорніла волохата від нічного мороку людська постать» [7].

Назарко змушений швидко дорослішати і приймати важливі рішення, бо після смерті ще й матері він мусить піклуватися про молодшу сестричку. Враз у свідомості малого відбувається усвідомлення їхнього стану – вони сироти з Олечкою. Але вік бере часом своє, тому дитяча наївність Назаркові також притаманна. Наприклад, коли Антоша Вирлоокій забрав тіло матері, щоб вивезти до загальної могили, хлопчик хоче наздогнати воза: «Братик вифантазовував, що наздожене підводу. Мама вже, мабуть, зовсім ожили. Ітимуть удвох додому не вулицею, а городами з-за ближчої дороги. Сестричка витупцює наперед, світлитиме оченятами своїми синіми» [7].

Автор вставляє в текст епізод біля останнього пристанища матері – глибокої ями, коли стара бабуся просилася, аби її ще за життя кинули до так званої домовини, бо сили покидають. Проте «помилювання» від виконавців злочинних наказів немає, але, на нашу думку, це на краще, бо бабуся-куркулька дала маленькому Назаркові печену картоплину. Г. Храпач дуже детально змальовує перший вечір без мами, як маленький, але вже чоловік, палить в печі, готує вечерю, турботливо вкладає спати Олечку. Далі події ще стрімкіше розвиваються, а малий Назарко має прийняти усвідомлені рішення, протистояти системі: він не дає забрати тіло сестрички, а сам, власними руками хоронить у своєму садку Олечку. Хлопчина пригадує, як це робили дорослі, щоб дотриматися обряду. Як уміє, він майструє хрест – останній подарунок для маленької сестрички.

Трирічна Олечка – це тонкий образ, вражаючий своєю силою характеру та великодушністю, який витримує важкі випробування Голодомору. У такому віці вона вже знає, що є смерть, знає, що таке втрата, знає ціну кожної крихти їжі. Її дитяче серце сповнене розуміння того, що відбувається в хаті – чужі дядьки забирають маму, а дівчинка голосить, як доросла, проте ніхто не слухає її. А далі: «Дівчинка заніміла, оглянулася і чкурнула у закапелок під піч, де ще недавно пишалися своїми боками горшки, більші та менші, а в мішку була картопля, принесена з погребя, і буряки червоні були на борщ. У закапелку тому Олечка осміліла, охоробрилася, вирачувала в сні і вже бігла повз грушу іще безлисту, повз криницю з корбою, але без відра» [7].

Оля втілює невинність та радість дитячого віку. Навіть в умовах трагедії, вона зберігає дитячу наївність та уміє знаходити світло в темряві. Її образ випромінює тепло та світло, створюючи контраст із суворою реальністю навколо. Вона, як і багато інших дітей, вимушена стикатися з голодом та втратами, але її внутрішня міць не дозволяє впасти в безнадію.

Не зважаючи на трагічні обставини, Оля виявляє в собі бажання допомагати іншим. Її людяність проривається через голод та страждання, і вона намагається поділитися тим, що має, з іншими, хоча це надто мало в умовах Голодомору.

Оля в повісті «Під хрестом» стає втіленням сили дитячої душі. Її образ віддзеркалює героїчну боротьбу дітей та народу України в цілому, які, незважаючи на трагічні обставини, залишаються вірними своїм цінностям та прагнуть зберегти гідність у важкі часи.

Висновки. Повість-реквієм «Під хрестом» Григорія Храпача – це визначний твір української літератури, який відзначається складністю жанрової природи, глибоким психологічним аналізом та майстерністю мови. Твір вписується у літературну традицію, але одночасно є унікальним і самотнім, вирізняючись глибиною та актуальністю проблем, які порушує. Питання віри, людської гідності, боротьби за свободу та національну ідентичність є вічними, а тому твір залишається актуальним і у сучасному контексті. Структура повісті чітко продумана: композиція складається з коротких частин, кожна з яких має назву, що передає зміст та емоційний стан героїв. Використання ретроспективного прийому та зміна наративних точок зору сприяють глибшому зануренню в сюжет та відчуттю трагізму історії. В повісті Г. Храпач детально змальовує образи Назарка та Олі, зробивши старшого брата головним персонажем, роль якого полягає в підтримці та захисті своєї сестрички. Піклування та саможертвність хлопчика роблять його образ важливим елементом теми сімейних зв'язків в умовах великої трагедії.

Повість «Під хрестом» має велике значення не лише як художній твір, а й як частина національної пам'яті. Це не просто історія окремої родини, а узагальнений образ трагедії, яка спіткала українське село. Завдяки емоційній насиченості, історичній правдивості та символічній багатоплановості, цей твір займає важливе місце в українській літературі, допомагаючи сучасному читачеві усвідомити масштаби Голодомору та зберегти пам'ять про мільйони загиблих.

Список літератури:

1. Астаф'єв О. Трагедія Голодомору в українській літературі (спроба екзистенційного аналізу). *Золота нектораль*. 2019. URL: <http://surl.li/rrfuvvm> (дата звернення: 07.01.2025).
2. Куньч З. Й. Художня реалізація теми Голодомору в поетичній творчості Михайла Ситника. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 32. Т. 1. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 177–181. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/32/part_1/34.pdf (дата звернення: 07.01.2025).
3. Логвиненко Ю. Трагедія Голодомору у творчості Миколи Руденка. *Слово і час*. 2017. № 9. С. 69–78. URL: <https://surl.li/rejalj> (дата звернення: 07.01.2025).
4. Степула Н. Література про Голодомор. Київ-Прага, 2008. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1353915.html> (дата звернення: 07.01.2025).
5. Суховірська О. А. Сизокрил (до 85-річчя від дня народження подільського письменника Г. Я. Храпача). *Хмельницький*. 2008. URL: <https://surl.li/awxhorw> (дата звернення: 07.04.2024).
6. Тимошук Н. М. Антитоталітарний дискурс української прози XX століття: проблематика голодомору та особливості її художньої реалізації : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2006. 13 с. URL: <https://surl.li/bglqni> (дата звернення: 07.04.2024).
7. Храпач Г. Під хрестом : повість-реквієм. URL: <https://surl.li/xcwoad> (дата звернення: 07.04.2024).

**Oliynyk L. V., Pryimak I. V. THE ARTISTIC ORIGINALITY OF THE STORY
“UNDER THE CROSS” BY HRYHORII KHRAPACH**

IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN LITERATURE ABOUT THE HOLODOMOR (famine)

The article examines one of the most tragic pages in the history of Ukraine – the theme of the Holodomor of 1932–1933 – through the example of Hryhorii Khrapach’s novella Under the Cross. It is noted that this work is one of the most profound and emotionally powerful literary depictions of the Holodomor. The author, drawing on personal memories and real events, recreates the tragedy of the Ukrainian peasantry through the lens of a child’s perception. The main character, nine-year-old Nazarko, along with his younger sister Olechka, finds himself in the cruel circumstances of famine and repression, which doom their family to inevitable death.

The work is distinguished by its unique genre, combining elements of a historical novella, psychological drama, and requiem. Through a masterful blend of artistic documentary and symbolism, Hryhorii Khrapach creates not only a chronicle of a terrifying era but also a profound philosophical reflection on human resilience, the pain of loss, and spiritual devastation. A crucial element of the novella is its historical accuracy. The author conveys not only the everyday realities of the 1930s but also the socio-political conditions that led to the Holodomor. The descriptions of dekulakization, forced collectivization, and the brutal treatment of peasant families reconstruct one of the darkest chapters in Ukrainian history.

The image of the cross in the work serves not only as a religious symbol of suffering and death but also as a national code of memory for a people destroyed by genocide.

The novella is structured as a series of short but thematically dense chapters, each reflecting a different stage of the tragedy. A key feature of the style is its high emotional intensity, linguistic expressiveness, and the use of a child’s worldview to heighten the tragic effect.

The author employs deep psychological characterization, particularly through the perception of the protagonist, Nazarko. His thoughts, emotions, fears, and helplessness convey the full horror of starvation, helping the author reveal the tragedy in greater depth, as children, being the most vulnerable members of society, suffered the most.

This work is a significant contribution to the artistic reflection on the theme of the Holodomor and continues to remain relevant in contemporary Ukrainian literary studies.

Key words: genre, requiem story, theme, issues, composition, image, famine, principle of truthfulness of the depicted.